

УДК 72.03:718

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/97-2-17>**Владислав ЛЕЛІТКА,***orcid.org/0009-0005-8649-5482**аспірант кафедри архітектури та реставрації
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) vladyslav.v.lelitka@lpnu.ua*

ЕВОЛЮЦІЯ АРХІТЕКТУРНОЇ ТИПОЛОГІЇ ВІЙСЬКОВИХ НЕКРОПОЛІВ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА РЕГІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ГАЛИЧИНИ

Тема. Статтю присвячено дослідженню еволюції архітектурної типології військових некрополів від періоду Античності до першої половини ХХ століття, а також аналізу регіональних особливостей меморіальної пластики на теренах Галичини. Проблема. У сучасній теорії архітектури та містобудування сегмент меморіальної архітектури, зокрема просторова організація та семантика військових кладовищ, залишається недостатньо вивченим. Тривалий час військовий некрополь сприймався як стала традиція, хоча насправді ця типологія є динамічною архітектурною формою, що пройшла складний шлях трансформації від хаотичних санітарних поховань до структурованих ансамблів. Відсутність ґрунтового розуміння генезису цих просторових кодів та їх локальної адаптації створює суттєві труднощі під час розробки адекватних методичних основ для реставрації військових поховань часів Першої світової війни в Західній Україні. Мета. Метою статті є визначення історичних передумов та архітектурних механізмів виникнення типології військового цвинтаря, простеження еволюції його просторової семантики (Стіна, Ряд, Знак) для подальшого обґрунтування науково-методичних підходів до реставрації таких меморіальних об'єктів на території Галичини. Результати. У результаті проведеного дослідження доведено, що військовий цвинтар як самостійна архітектурна типологія сформувався лише в епоху індустріалізації (середина ХІХ ст.) як просторова відповідь на демократизацію суспільства. Виокремлено ключові етапи розвитку некрополів: від колективних доархітектурних форм (поліандріон) та кенотафів, через екстериторіальні кладовища Кримської війни до егалітарної геометризації «Арлінгтонського стандарту». Проаналізовано дві основні національні моделі Першої світової війни (британська «Стратегія Саду» та німецький «Героїчний гай»), які остаточно закріпили універсальні архітектурні коди: сакралізований периметр, мілітарну планувальну сітку та стандартизований маркер. Головним науковим здобутком статті є виявлення специфіки регіонального синтезу цих світових моделей на теренах Галичини. Доведено, що в умовах дефіциту матеріалів місцеві будівничі (зокрема, майстри Української Галицької Армії) запровадили інноваційне масове використання залізобетону для створення стрілецьких хрестів. Це технологічне новаторство дозволило тиражувати складні авторські форми, зберігши при цьому світовий принцип серійності. Зроблено висновок, що розуміння еволюції цієї унікальної типології та збереження автентичної матеріальності залізобетонних елементів є обов'язковою умовою фахової реставрації військових некрополів Західної України.

Ключові слова: архітектурна типологія, військовий некрополь, меморіальна пластика, просторова семантика, залізобетонні хрести, Українська Галицька Армія, реставрація.

Vladyslav LELITKA,*orcid.org/0009-0005-8649-5482**Postgraduate student at the Department of Architecture and Restoration
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) vladyslav.v.lelitka@lpnu.ua*

EVOLUTION OF THE ARCHITECTURAL TYPOLOGY OF MILITARY NECROPOLISES: GLOBAL EXPERIENCE AND REGIONAL PRACTICE OF GALICIA

Theme. The article is devoted to the study of the evolution of the architectural typology of military necropolises from Antiquity to the first half of the 20th century, as well as the analysis of regional features of memorial plastic arts in Galicia. Problem. In modern architectural and urban planning theory, the segment of memorial architecture, particularly the spatial organization and semantics of military cemeteries, remains insufficiently studied. For a long time, the military necropolis was perceived as a static tradition, although in reality, this typology is a dynamic architectural form that has undergone a complex transformation from chaotic sanitary burials to structured ensembles. The lack of a thorough understanding of the genesis of these spatial codes and their local adaptation creates significant difficulties in developing adequate methodological foundations for the restoration of World War I military burials in Western Ukraine. Aim. The aim of the article is to determine the historical prerequisites and architectural mechanisms of the emergence of the military

cemetery typology, to trace the evolution of its spatial semantics (Wall, Row, Marker) for the further substantiation of scientific and methodological approaches to the restoration of such memorial objects in Galicia. Results. As a result of the study, it has been proven that the military cemetery as an independent architectural typology was formed only in the era of industrialization (mid-19th century) as a spatial response to the democratization of society. The key stages of necropolis development are highlighted: from collective pre-architectural forms (polyandrium) and cenotaphs, through the extraterritorial cemeteries of the Crimean War to the egalitarian geometrization of the "Arlington standard". The two main national models of the First World War (the British "Garden Strategy" and the German "Heroic Grove") are analyzed, which finally consolidated universal architectural codes: a sacralized perimeter, a military planning grid, and a standardized marker. The main scientific achievement of the article is the identification of the specifics of the regional synthesis of these world models in Galicia. It has been proven that under conditions of material shortages, local builders (in particular, masters of the Ukrainian Galician Army) introduced the innovative mass use of reinforced concrete to create riflemen's crosses. This technological innovation allowed for the replication of complex authorial forms while preserving the global principle of seriality. It is concluded that understanding the evolution of this unique typology and preserving the authentic materiality of reinforced concrete elements is a mandatory condition for the professional restoration of military necropolises in Western Ukraine.

Key words: architectural typology, military necropolis, memorial plastic arts, spatial semantics, reinforced concrete crosses, Ukrainian Galician Army, restoration.

Постановка проблеми. Сучасна теорія архітектури та містобудування володіє розгалуженим інструментарієм для аналізу об'єктів житлового, громадського чи сакрального призначення. Проте сегмент меморіальної архітектури, зокрема типологія військового некрополя, залишається недостатньо вивченим у контексті еволюції просторових форм. Історично склалося так, що «військовий цвинтар» сприймається суспільством як стала, незмінна традиція. Однак, це динамічна архітектурна форма, яка пройшла складний шлях трансформації: від хаотичних санітарних поховань на місці події до складно організованих меморіальних ансамблів з чіткою ідеологічною та естетичною програмою. Розуміння того, як саме формувалися ці унікальні архітектурні коди у світовій практиці та як вони адаптувалися на локальному рівні, є критично важливим для розробки адекватних методичних основ реставрації військових поховань першої половини ХХ століття на території Західної України.

Аналіз досліджень. Проблематика меморіалізації смерті розглядалася у фундаментальних працях західних істориків ментальності, зокрема Ф. Ар'єса (Ariès, 1981). Дж. Мосс вводить поняття «Міфу про війну», який безпосередньо вплинув на архітектуру військових кладовищ ХХ століття (Mosse, 1990). Архітектурно-типологічні аспекти некрополів аналізував Дж. С. Керл (Curl, 1980). В українському науковому дискурсі ця тема розглядається переважно фрагментарно (зокрема, у працях Я. Тараса) (Тарас, 2024), що залишає відкритою нішу для узагальнюючого дослідження архітектурної семантики цих просторів.

Мета статті – визначити історичні передумови та архітектурні механізми виникнення типології військового цвинтаря, простежити еволюцію його просторової семантики від античних

часів до затвердження національних стандартів у ХХ столітті для обґрунтування методичних підходів до реставрації таких об'єктів на території Галичини.

Виклад основного матеріалу. 1. Доархітектурна епоха меморіалізації: від поліандріону до кенотафу. Початковий етап розвитку просторів поховання комбатантів можна охарактеризувати як «доархітектурний», оскільки домінуючою формою виступала не структурована конструкція, а ландшафтний об'єм. У культурі Стародавньої Греції смерть на полі бою героїзувалася, проте ця меморіалізація мала виключно колективний характер. Основною просторовою одиницею виступав поліандріон – специфічна форма братської могили, що візуально вирішувалася як тумулус (земляний насип). Показовим прикладом є поховання марафонських воїнів, де відсутнє розпланування на окремі ділянки (Clairmont, 1983). Архітектори античності формували єдиний монументальний об'єм, що символізував неподільність військової фаланги, затверджуючи примат спільного тіла держави над тілом окремого громадянина.

Рис. 1. Тумулус марафонських воїнів

Суттєві зміни в парадигму меморіалізації ввела Римська імперія. Професійний характер армії та ведення бойових дій на значних відстанях від метрополії зумовили появу кенотафу – архітектурного об'єкта, який не містив останків, але виконував функцію сакрального місця пам'яті. З містобудівної точки зору, відбувся революційний розрив фізичного зв'язку між тілом загиблого та пам'ятником. Водночас офіційна мілітарна архітектура Риму тяжіла до прославлення тріумфу імператора, а не увічнення жертви рядового легіонера. Це відобразилося у домінуванні типології монументального Трофею (Troaeum), наприклад, Трофею Траяна в Адамклісі.

Рис. 2. Трофей Траяна в Адамклісі

У період Середньовіччя європейська традиція втратила навіть античні зачатки культури військових поховань. Цей етап характеризується глибокою соціальною стратифікацією простору смерті (Agiès, 1981). У той час як вища знать отримувала репрезентативні поховання у сакральному ядрі міст (соборах), масові поховання рядових воїнів на полях битв залишалися архітектурними «сліпими зонами» без розпланування та візуальних маркерів. Такий стан архітектурної невизначеності тривав до епохи Просвітництва, коли розвиток гуманістичних ідей актуалізував питання інституціоналізації військової пам'яті.

2. Індустріалізація пам'яті: формування екстериторіального некрополя та геометризація простору. Фундаментальний зсув у парадигмі військових поховань відбувся в середині XIX ст. Цей процес був зумовлений демократизацією армій (перехід до загального призову) та масовою медіалізацією збройних конфліктів. Солдат перестав бути анонімною «бойовою одиницею», набувши статусу громадянина, загибель якого вимагала публічної відповідальності держави.

Першим кроком до формування нової архітектурної типології стала Кримська війна

(1853–1856 рр.). Суспільний резонанс у Великій Британії, викликаний репортажами з фронту, змусив військове керівництво вперше розглянути облаштування кладовищ не як санітарну, а як політичну та іміджеву задачу. З архітектурної точки зору, британські кладовища в Криму (зокрема, некрополь на пагорбі Каткарт) заклали фундамент екстериторіального військового цвинтаря (Lambert, Litten, 2006). Ключовим просторовим нововведенням стала поява чітко окресленого периметра – кам'яної огорожі.

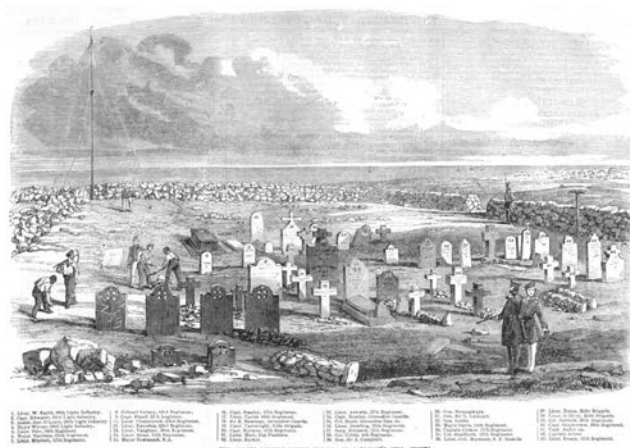

Рис. 3. Британський цвинтар на пагорбі Каткарт у Криму

Ця стіна виконувала не лише утилітарну захисну функцію, але й сакральну: вона візуально відділяла «освячену землю» (temenos) від профанного простору війни. Проте планувальна структура всередині периметра залишалася архаїчною, підпорядковувалася рельєфу, а індивідуальні надгробки не були уніфіковані.

Справжня архітектурна революція відбулася під час Громадянської війни в США (1861–1865 рр.). Це був перший конфлікт індустріальної епохи, де питання ідентифікації та впорядкування поховань закріпили на законодавчому рівні. Наказ General Orders No. 33 (1862 р.) зобов'язав маркувати кожне поховання, що призвело до створення системи Національних кладовищ (Piehler, 1995).

Архітектурним втіленням нової державної ідеології став так званий «Арлінгтонський стандарт». Саме тут вперше застосували принцип тотальної геометризації простору за допомогою ортогональної сітки (grid). Індивідуальна могила стала базовим модулем простору, а регулярні ряди відтворювали військовий стрій та дисципліну.

Найважливішим семантичним новаторством Арлінгтона стала стандартизація меморіальної пластики – запровадження єдиного типу над-

гробка (вертикальної білої плити із заокругленим верхом). Цей елемент став просторовою маніфестацією егалітаризму: офіцери та рядові отримували однакові маркери, що архітектурно закріплювало концепцію «демократії смерті» (Mosse, 1990). Таким чином, до кінця XIX ст. типологія військового цвинтаря остаточно сформувалася як регулярний ансамбль з уніфікованою системою візуальних знаків.

Рис. 4. Арлінгтонське національне кладовище

3. «Золотий вік» меморіальної архітектури: великі національні стилі та феномен анонімної смерті. Перша світова війна (1914–1918 рр.) призвела до тектонічних зрушень у культурі пам'яті. Безпрецедентний масштаб втрат та позиційний характер бойових дій унеможливили традиційну практику репатріації тіл. Уряди воюючих держав прийняли рішення ховати загиблих поблизу місць битв, що викликало необхідність створення тисяч постійних некрополів та заснування спеціальних державних інституцій (таких як британська Імперська комісія військових поховань та Народний союз Німеччини). Саме в цей період провідні європейські архітектори розробили національні моделі меморіалізації, що базувалися на діаметрально протилежних філософських та просторових засадах.

Британська архітектурна школа, очолювана Е. Лаченсом та Р. Бломфілдом, обрала концепцію, що отримала назву «Стратегія Саду» (The Garden Strategy). Її метою було заперечення жахів війни через утвердження вічного життя природи (Geurst, 2010). Британський цвинтар формувався як відкритий, екстравертний простір. Використання світлого портлендського каменю, флористичне оформлення кожної могили та абсолютна стандартизація індивідуальних стел створювали атмосферу урочистості.

Рис. 5. Військовий цвинтар Tyne Cot. Концепція «The Garden Strategy»

Семантичним ядром таких ансамблів стали універсальні архітектурні елементи: монолітний Камінь Пам'яті (вівтар) та Хрест Пожертви, що поєднував християнську символіку з мілітарним знаком меча.

Німецька меморіальна традиція (зокрема в роботах Р. Тішлера) пішла принципово іншим шляхом, спираючись на ідеї містичного романтизму та розвиваючи концепцію «Героїчного гаю» (Heldenhain). На протигагу британському «світлому саду», німецький цвинтар – це інтровертний простір тіні та трагізму (Mosse, 1990). Архітектори відмовлялися від геометричної жорсткості на користь інтеграції в природний ландшафт (висадка дубових гаїв). Використання грубого темного каменю (граніт, базальт) та практика встановлення колективних хрестів (один маркер на кілька поховань) підкреслювали суворість воїнського обов'язку та неподільність бойового братерства (Kameradschaft).

Рис. 6. Німецький цвинтар у Владсло. Скульптурна група К. Колльвіц у ландшафті «Героїчного гаю»

Специфічним типологічним відгалуженням цього періоду став осуарій (кісткосховище) – архітектурна відповідь на масову анонімну смерть. Битва під Верденом створила проблему неможливості фізичної ідентифікації сотень тисяч останків. Осуарій Дуомон (арх. Л. Азема та ін.) є унікальним гібридом фортифікаційної споруди, храму та монумента (Prost, 1998). В інтер'єрі цього комплексу архітектура свідомо відмовляється від індивідуалізації простору: це простір тотальної анонімності, де героєм виступає не особа, а маса.

Рис. 7. Осуарій Дуомон під Верденом

4. Регіональний синтез на теренах Галичини: технологічне новаторство та меморіальна пластика УГА. На Східному фронті Першої світової війни, зокрема на теренах Галичини, відбувся унікальний синтез західноєвропейських меморіальних моделей. Формальне структурування військових некрополів тут відбувалося під впливом традицій австрійської військової бюрократії (зокрема, діяльності спеціального департаменту *Kriegsgräberabteilung*), яка задала загальні містобудівні та санітарні рамки організації простору. Проте найвищу наукову та мистецьку цінність становить адаптація цих стандартів місцевими майстрами в умовах безпосередніх воєнних дій.

Якщо західні моделі базувалися на використанні дорогого природного каменю, то на Галичині в умовах гострого дефіциту ресурсів та складної логістики відбувся вимушений, але інноваційний технологічний перехід. Архітектори та творці поховань Української Галицької Армії (УГА) чи не першими почали масово використовувати залізобетон як основний матеріал для меморіальної пластики.

Використання бетону для виготовлення типових «стрілецьких хрестів» стало блискучим прикладом адаптації високої архітектурної ідеї до суворих реалій фронту. Цей матеріал, завдяки технології відливання у формах, дозволив швидко та

дешево тиражувати складні авторські мистецькі форми. Завдяки цьому новаторству, некрополі УГА змогли зберегти фундаментальний світовий принцип – серійність та однаковість «уніфікованого знаку», який підкреслював рівність полеглих.

Рис. 8. Бетонний хрест на похованні воїнів УГА

Бетонний стрілецький хрест став не просто дешевим замінником каменю, а повноцінним носієм національної ідентичності та локального колориту, який гармонійно вписався в універсальну архітектурну матрицю (Стіна, Ряд, Знак) (Тарас, 2024). Таким чином, регіональна архітектура Західної України не просто копіювала європейські зразки, а запропонувала власні технологічні рішення, що сформували унікальний гібридний стиль.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні узагальнення щодо еволюції військового некрополя:

1. Історичний генезис. Військовий цвинтар як окрема архітектурна типологія є продуктом індустріальної доби. Його виникнення (середина XIX ст.) пов'язане зі зміною суспільної парадигми та процесами демократизації суспільства. Архітектура відреагувала на це переходом від форми прославлення перемоги (Трофей) до форми увічнення індивідуальної пам'яті.

2. Еволюція просторової форми. Розвиток некрополів пройшов шлях від хаотичних санітарних поховань до створення складних архітектурно-ландшафтних ансамблів. Вершиною цієї еволюції стали національні моделі Першої світової війни, які виробили чіткі архітектурні коди: сакралізований периметр (Стіна) та мілітарну геометрію (Ряд).

3. Соціальна семантика. Архітектура військового цвинтаря виконує функцію візуалізації «демократії смерті». Через запровадження Однакового знаку (стандартизованого надгробка) вона транслює ідеї егалітаризму, нівелюючи соціальний статус полеглих.

4. Регіональний вимір та завдання реставрації. На теренах Галичини ці глобальні стандарти були переосмислені місцевими будівничими (майстрами УГА), які запровадили інноваційне використання залізобетону для тиражування авторської меморіальної пластики (стрілецьких хрестів). Розуміння цієї специфіки – поєднання

європейської планувальної матриці з локальними матеріалами та формами – є фундаментальною методичною умовою для проведення сучасних фахових реставраційних робіт на об'єктах військової спадщини Західної України. Відновлення таких об'єктів має базуватися виключно на збереженні їхньої унікальної первинної типології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тарас Я. Культурні біографії меморіальних об'єктів. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2024. 245 с.
2. Ariès P. *The Hour of Our Death*. New York : Knopf, 1981. 651 p.
3. Clairmont C. W. *Patrios Nomos: Public Burial in Athens during the Fifth and Fourth Centuries B.C.* Oxford : BAR, 1983. 415 p.
4. Curl J. S. *A Celebration of Death: An Introduction to Some of the Buildings, Monuments, and Settings of Funerary Architecture*. London : Constable, 1980. 404 p.
5. Geurst J. *Cemeteries of the Great War by Sir Edwin Lutyens*. Rotterdam : 010 Publishers, 2010. 470 p.
6. Lambert D., Litten J. *The Victorian Cemetery*. London : English Heritage, 2006. 112 p.
7. Mosse G. L. *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford : Oxford University Press, 1990. 264 p.
8. Piehler G. K. *Remembering War the American Way*. Washington, D.C. : Smithsonian Institution Press, 1995. 233 p.
9. Prost A. *Verdun: The Left Bank // Realms of Memory: The Construction of the French Past*. Vol. III / ed. by P. Nora. New York : Columbia University Press, 1998. P. 377–401.

REFERENCES

1. Taras Ya. (2024) *Kulturni biohrafii memorialnykh ob'ektiv*. [Cultural biographies of memorial objects] Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. 245 p. [in Ukrainian].
2. Ariès P. (1981) *The Hour of Our Death*. New York: Knopf. 651 p.
3. Clairmont C. W. (1983) *Patrios Nomos: Public Burial in Athens during the Fifth and Fourth Centuries B.C.* Oxford: BAR. 415 p. [
4. Curl J. S. (1980) *A Celebration of Death: An Introduction to Some of the Buildings, Monuments, and Settings of Funerary Architecture*. London: Constable. 404 p.
5. Geurst J. (2010) *Cemeteries of the Great War by Sir Edwin Lutyens*. Rotterdam: 010 Publishers. 470 p.
6. Lambert D., Litten J. (2006) *The Victorian Cemetery*. London: English Heritage. 112 p.
7. Mosse G. L. (1990) *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford: Oxford University Press. 264 p.
8. Piehler G. K. (1995) *Remembering War the American Way*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press. 233 p.
9. Prost A. (1998) *Verdun: The Left Bank*. In: P. Nora (ed.) *Realms of Memory: The Construction of the French Past*. Vol. III. New York: Columbia University Press. P. 377–401.

Дата першого надходження статті до видання: 05.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

